

A HUMANISTA SZENCI MOLNÁR ALBERT

A következő rövid fejtegetésben Szenci Molnár Albert humanista műveltség-anyagának összetevőit és e műveltséganyagnak az életműben betöltött szerepét szándékoztuk összefoglalni Molnár Albert előszavai, naplója illetve egyes műveinek szerkesztési elvei alapján.

Szenci Molnár legfőbb eszménye a „res publica litteraria” volt. Tagjának vallotta magát, előmenetelén kívánt fáradozni — mint ahogy Dictionariuma előszavában mondotta.¹ A literator fogalmán szótára szerint a deáki, azaz a latinos erudícióval felyértezett elmét értette, aki tudását hazája javára használja fel. Mint doctus literator németországi tanulmányai során sajátította el a humanista erudíció igényét: „Mars akarata ellenére (bárcsak Minerva akaratából) a Múzsák táborában mint egy menekült, félve lakom és jól tudom, mennyire kicsiny műveltségem készlete.”²

Műveltséganyaga három forrásból táplálkozott. Az első: antik írók, költők, filozófusok művei. A Grammatica³ Móric hesseni fejedelemnek szóló ajánlásában például Horatius ódarászlettel⁴ és Vergilius Aeneise egyik sorával⁵ illusztrálja a „Literatissimus” hesseni fejedelem családjának dicső erényességét. Lucretius költői ihletű hasonlatával⁶ azután sóvárog, bárcsak retorikai mázzal tudná ajánlását bevonni és patronusa rendelkezésére bocsátani. Horatius, Vergilius, Lucretius idézése mellett hivatkozik a háromszívű Enniusra⁷, a tanítókat „Orbilii plagosi”-ként⁸ említi, szól a „Tulliana eloquentiá”-ról, melyre neki is nagy szüksége lenne írás közben. Magyar—latin szótára első kiadásának előszavában⁹ Julius Pollux II. században készült szótárának gyakorlatát követi és két ajánlólevelet szerkeszt műve elé. Háromnyelvű szótárát¹⁰ három nyelven interpretált Platon mondással kezdi: görögül, Cicero fordításában latinul és magyarul.¹¹ Máshol Tacitus szavaival jellemzi Germániát.^{11a} Megint másutt Magyarország leírásánál Cicerónak Asia gazdagságára

¹ *Dictionarium Ungarico-Latinum*. Nürnberg 1604. Ajánlólevél. *Szenci Molnár Albert költői művei*. Sajtó alá rendezte: Stoll Béla. Régi Magyar Költők Tára XVII/6. 1971. 462.

² *Dictionarium Latino-Ungaricum*. Nürnberg 1604. Ajánlólevél. RMKT XVII/6. 454.

³ *Novae grammaticae Ungaricae... libri duo*. Hanau 1610. Ajánlólevél. RMKT XVII/6. 472—478.

⁴ Horatius: *Carmina* IV. 4. 29—34.

⁵ Vergilius: *Aeneis* III. 343=XII. 440.

⁶ Lucretius: *De rerum natura* I. 936—938.

⁷ Paulus a Gisbick XVI. századi költő versét idézi Enniusról.

⁸ Orbilius plagosus = az „ütleges Orbilius” Horatius tanítója volt. Vö. Horatius: *Epistolae* II, 1. 71.

⁹ *Dictionarium Ungarico-Latinum*. Nürnberg 1604. Ajánlólevél. RMKT XVII. 6. 463.

¹⁰ *Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum*. Hanau 1611. Ajánlólevél. RMKT XVII/6. 479.

¹¹ Platon: 9. levél *ad Architam Tarentium*, Cicero: *De officiis* I. 7.

^{11a} A 2. jegyzetünkben id. h.

vonatkozó véleményét¹² idézi, hazaszeretét pedig Ovidius-sorokkal bizonyítja.¹³ Az ország viszontagságait az alkaioszi-horatiusi imbolygó hajóképpel jeleníti meg.^{13a} A *Discursus de summo bono*¹⁴ előszavában Aelianos és Diogenes Laertios anekdotát mesél el.¹⁵

Molnár Albert humanista erudíciója az anticitás mellett a Bibliára és az egyházatyákra is nagyban támaszkodik. Különösen sokat merít a Bibliából a két Biblia-kiadás előszavában¹⁶ és a *Consecratio templi novi*-ban.¹⁷ Az egyházatyák közül Ágostont idézi legtöbbször, a *Consecratioban* szerepeltetett prédikációk előtti Ágoston, Cassianus, Chrysostomus, Fulgentius és Hieronymus-idézetek találhatók. A *Discursus* előszavában konstantinápolyi és alexandriai pátriárkák kultúrapártoló tevékenységére hívja fel a figyelmet.

Végül leginkább újkori és külföldi magyar humanisták ismerete és tisztelete mutatkozik meg Molnár Albert műveiben. Petrarca „*Epigramma adversus Romam*” című versét idézi a Jubileus esztendei prédikációhoz csatolt gyűjteményben;¹⁸ Erasmus-művet küld haza¹⁹ s szótárába beszerkeszti a Baranyai Decsi János féle, Erasmuson alapuló *Adagia-gyűjteményt*;²⁰ Erasmust emberileg is rokonának érzi, akár csak Kálvint²¹ vagy a nyomdász Hofhaltert, bujdosásukat a magáéhoz hasonlónak találja.

A nagy magyar humanista elődről, Zsámboki Jánosról Jacobus Gesnerusnak, a „német Plinius”-nak a *Bibliotheca universalis* alapján emlékezik meg²², máshol idézi versét és a Zsámboki-féle *Werböczi-kiadás* mutatóját csatolja szótárához.²³ Kettejük nevét a külföld is összekapcsolja, amint ez Ladislaus János ambergi tanár egyik leveléből kiderül.²⁴

Előszavaiban többször foglalkozik hazája történelmével. Idézi Székely István *Krónikáját* a magyarság letelepedéséről,²⁵ Franciscus Balduinus²⁶ és Joachimus Cureus²⁷ jellemzését Mátyás királyról. A töröktől szenvedő magyarság sorsát Aeneas

¹² Cicero: *De imperio Cnaei Pompeii* VI. 14. A *Dictionarium Ungarico-Latinum* (Nürnberg 1604) ajánlólevelében. RMKT XVII/6. 459.

¹³ Ovidius: *Ex Ponto* I. 3. 35—36. Ugyanott, mint 12.

^{13a} Az 1. jegyzetben id. h.

¹⁴ Szenci Molnár Albert: *Discursus de summo bono*. Lőcse 1630. Ajánlólevel. RMKT XVII/6. 502—504.

¹⁵ Aelianus: *Varia historia* XIV. 47. Diogenes Laertios: *Vitae philosophorum* VII. 1. 19.

¹⁶ Károli Gáspár: *Szent Biblia*. Hanau 1608. és Oppenheim 1612. RMKT XVII/6. 465—472. és 481—483.

¹⁷ *Consecratio templi novi*. Sajtó alá rendezte: Szenci Molnár Albert. Kassa 1625. Ajánlólevel. RMKT XVII/6. 500—502.

¹⁸ Szenci Molnár Albert: *Secularis concio evangelica*. Oppenheim 1618. 85.

¹⁹ 1592. május 8-án Molnár Albert Wittenbergből Szenci Nögéri Jánossal négy könyvet küldött haza. Ezek között szerepel: *Novum testamentum Graeco-Latinum Erasmi. Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Kiadta: Dézsi Lajos. 1898. 404.

²⁰ Baranyai Decsi János: *Adagiorum Graecolatinoungaricorum chiliades quinque*. Bártfa 1598.

²¹ Szenci Molnár Albert: *Postilla Scultetica*. Oppenheim 1617. Ajánlólevel. RMKT XVII. 6. 485.

²² Thuri, Paulus: *Christianorum Ungarorum sub tyrannide Turcica... nunc opera Alberti Molnár... edita*. Oppenheim 1616. Ajánlólevel. RMKT XVII/6. 483.

²³ Werböczi István: *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incliti regni Hungariae*. Viennae 1581.

²⁴ *Szenczi Molnár Albert naplója*, ... 436.

²⁵ Székely István: *Krónika ez világnak jeles dolgairól*. Krakkó 1559. 150. A *Novae grammaticae Ungaricae... libri duo* (Hanau 1610) ajánlólevelében. RMKT XVII/6. 475—476.

²⁶ Franciscus Balduinus: *De historia universa*. Basileae 1579. II. 707. A *Dictionarium Ungarico-Latinum* (Nürnberg 1604) ajánlólevelében. RMKT XVII/6. 461.

²⁷ Joachimus Cureus: *Gentis Silesiae annales*. Witebergae 1571. A *Lexicon Latino-Graeco-Ungaricum* (Heidelberg 1621) ajánlólevelében. RMKT XVII/6. 493.

Sylvius levelével illusztrálja.²⁸ Janus Pannonius versével ugyancsak a háború kegyetlen voltát igazolja.²⁹ Nagyapjáról szólva Bonfini művének Báthori István háborúira vonatkozó részét idézi, hitelesebbé téve a családi krónikát.³⁰

További példákat is felhozhatnánk, de már ezek az idézetek és hivatkozások is bizonyítják Szenci Molnár kiterjedt tudását. Személyes érzésekről, családjára, házája múltjáról szólva is — humanista módra — sokszor folyamodik mások szavaihoz, véleményéhez. Az idézetek segítségével igen sok esetben művei szükségességét és hasznosságát támasztja alá. Nem szabad megfedelkednünk a kortárs német és magyar humanistákról sem, akik műveinek létrejöttében igen nagy szerepet játszottak és akikre szintén többször hivatkozik, hálával emlegeti segítségüket, ösztönzésüket, de erről Turóczi-Trostler József részletesen írt.³¹

Molnár Albert az antikvitás és a humanizmus alakjai mellett a latin nyelvet is tisztelte. Verselt latinul, levelei stílusát kortársai is dicsérték, nyelvtudása, a latin nyelvben való jártassága példa volt barátai számára.³²

Ómaga felismerte, hogy kora a latinság reneszánsza: „Ebben a században és az előzőben annyira felragyogott az ősi latinság ékessége és dísze, hogy úgy tűnik, Plautus, Terentius, Lucretius, Cicero és Caesar deákkora újra felvirágzott.” — mondta,³³ igen jól látva a humanista elődök tevékenységének eredményét. A szótárban, amelynek előszavában a fentebbi idézet szerepel, függelékként Horatius Toscanella: Epitheta, antitheta et adjuncta ex Cicerone című művét teljes egészében közli, a „Latinitas prisca”, azaz a klasszikus latin nyelv legnagyobb alakjának írásművészetét példaként állítva. A következő kiadásban pedig beleszerkeszti Smetius: Prosodia című művét és ennek segítségével az egyes latin szavak quantitását, időmértékét egy-egy latin versidézet segítségével világítja meg, a latin nyelvű költészet magasszintű művelésére teremtve lehetőséget.

A „Latinitas prisca” igenlése mellett, vele párhuzamosan említi a „lingua Hungarica incorrupta”-t is. Magyar nyelvű művelő programja elismertetéseként hivatkozik családjára, mely az ősi romlatlan magyar nyelv megőrzője volt, s amely által méltónak érzi magát ennek az ősi magyar nyelvnek a szolgálatára. Az antikvitás nyelvfejlesztő munkálatainak követése tehát egyrészt a klasszikus latin nyelv utánzását jelenti, másrészt pedig ennek a klasszikus latin nyelvnek megfelelő színvonalú nemzeti nyelvű kultúra létrehozását, s az e téren már előttünk járó európai népek mintájára. A latinos erudíció így következetesen vezet egy nemzeti program vállalásához: „Vajha mi magyarok is utánozni tudnánk a latin, görög és az ezeket követő humanista szorgalmatoskodásban műveltté vált népek törekvéseit. Ezeknek a nyomán haladva kívánom csekély tehetségem szerint a hazai nyelvet előbbrevinni...” S mivel a „res publica litteraria” tartalma „ecclesiarum scholarumque benigne et liberaliter prove-

²⁸ Aeneas Sylvius: *Epistola* 78. Dionysio sacrae Romanae ecclesiae cardinali, archiepiscopo Strigoniensi. A *Dictionarium Ungarico-Latinum* (Nürnberg 1604) ajánlólevelében RMKT XVII/6. 460.

²⁹ Janus Pannonius: Ének Itália békéjéért III. Frigyes császárhoz 247—248. 238—239, 232—235. A *Dictionarium Latino-Ungaricum* (Nürnberg 1604) ajánlólevelében. RMKT XVII/6. 453.

³⁰ Antonio Bonfini: *Rerum Ungaricarum decades* IV. 8. Ugyanott, mint 9.

³¹ Turóczi-Trostler József: *Szenci Molnár Albert Heidelbergben.* = Magyar irodalom—világirodalom. Akadémiai, Budapest 1961. 109—155.

³² „perspecta tua mihi est linguae Latinae experientia, candor, lepos, quin... saepius in scribendis epistolis tuam ingenii felicitatem admiror eandemque mihi et loquendi et scribendi iucunditatem exopto.” — írja Kügler Dávid 1599. november 9-én kelt levelében Molnár Albertnek. *Szenczi Molnár Albert naplója*,... 113.

³³ *Dictionarium Latino-Ungaricum*. Nürnberg 1604. Ajánlólevél. RMKT XVII/6. 45 .

here comoda”,^{33/a} elsősorban a magyar iskolaügy és az egyház nemzeti nyelvű irodalmának előmozdítása érdekében működik Szenci Molnár. Szótára első kiadásától a Consecratio novi templi-ig e programot teljesíti. Eudíciója nem holt műveltséganyag, hanem haladó, a másokat erudíttá tenni akaró írói program kialakulásának alfája és omegája. Ezzel Szenci Molnár a XVI. századi keresztény humanisták munkásságának folytatója és betetőzője.

Molnár Albert számára az antiquitás nem mereven adott, változtathatatlan valami, hanem olyan eszköztár, mellyel keresztény eszméinek terjesztése és kifejtése érdekében a legváltozatosabb módon él. Nem riad vissza attól sem, hogy az antik történetet merészen átértelje. Ez a fajta antiquitást módosító keresztény erudíció több ponton is kimutatható Szenci Molnár műveiben.

Az egyik Minerva és Mars születése ókori mítoszának keresztény interpretációja. Szenci a Dictionarium 1604. évi első kiadásának bevezetőjében mondja el a két isten születésének jól ismert történetét (Vulcanus bárdjával széthasítja Juppiter fejét, ahonnan előpattan Minerva, Juno erre Neptunus tanácsára, Flóra segítségével az oleniümi mező egy virágának érintésétől, férfi nélkül megszüli Marsot). Szenci Molnár szerint Jupiter istent, Vulcanus a könyörgést, bárdja pedig azokat a kínokat jelenti, melyekért Isten a bölcsességet az emberek rendelkezésére bocsátotta. E megfeleltetés igazolásául Jakab apostol leveléből (1:5) és az Ecclesiasticus könyvéből (24:4) vett bibliai idézeteket hozza fel. A pogány Minerva és a bibliai Sapientia így azonosul.

A mítosz második részében a fű, melytől Mars megszületik, Plinius Historia naturalisa Szenci által is idézett egy részlete³⁴ szerint a háború pusztító hatásához hasonló tulajdonságokkal bír. Ennek igazolására a Plinius-idézet mellett saját 1588-as szikszói élményeire utal. Ok-okozati összefüggés kimutatására való törekvés rejlik e magyarázatban, a bölcsességnek illetve a harcnak a tulajdonságaiknak megfelelő eredetét fogadja, illetve fogadtatja el Szenci Molnár, abszurdnak és mesésnek mondva az antik mítoszt.

A kereszténységnek megfelelő másik antiquitás-módosítás már nem Szenci Molnár önálló ötlete, hanem a Discursus de summo bono egyes antik idézeteinek fordításában figyelhető meg. E verseket többnyire németből fordította, s a pogány idézeteket a német fordítás bizonyos esetekben átértelmezte. Molnár ebben követte német elődjét, Betuleiust:³⁵

A Discursus de summo bono-ban azonban nem csak egyes idézetek keresztény átértelmezése tűnik fel, hanem valamennyi mitológiai és történeti elbeszélés a keresztény ideológia szolgálatában áll.

^{33a} Ld. az 1. jegyzetben id. helyen.

³⁴ Plinius: *Historia naturalis* VII. 15.

³⁵ Betuleius: *Discursus von dem höchsten Gut*. Lőcse 1618.

- Pl.: „Ita dis placitum est, voluptatem ut moeror,
comes consequatur...” (Plautus: Amphitrio 635)
„Also gefellt es Gott allzeit
Dass sei kein Frewd ohn Traurigkeit...” (Betuleius 38. p.)
Tetczet az Istennek ez temporálás
Hogy bünnélkül ne lenne az vigadás...” (Szenci Molnár 25. p.)
Plectatur simili poena qui talia fecit.”
„Mit gleicher Müntz bezahlet Gott,
Eim jeden wie es gborget hat.” (Betuleius 182. p.)
„Az Isten hasonló büntetéssel vér,
Az mely vétkekben téged ő gyakran ér.” (Szenci Molnár 118. p.)

A Szenci Molnár-életmű elsődlegesen keresztény humanista volta ellenére nem nélkülözi a világi elemeket sem. Csupán utalni szeretnék a Leodiushoz és Camerariushoz írott, Dézsi Lajos által publikált levelekre,³⁶ melyek egyes részleteikben Molnár Albertnek a harmincéves háborúban betöltött diplomáciai szerepét bizonyítják, s azok alapján a hazája politikai sorsáért felelős prédikátor aggodalma és igyekezete mutatkozik meg.

³⁶ Dézsi Lajos: *Szenci Molnár Albert-levelei Camerariushoz és Leodiushoz*. ItK 1908. 218—225.